

„De hála Istennek, aki megadta nekünk a győzelmet [...]” (1Kor 15,57) Egy évforduló (egyház)zenei epizódjai

1686. szeptember 2-a kétségkívül a magyar főváros történetének legmeghatározóbb dátumai közé tartozik. Buda török megszállás alóli felszabadításának kultúr-, vallás- és köztörténeti jelentőségére a jeles esemény kétszázadik évfordulójához közeledve a Magyar Történelmi Társulat hívta fel a figyelmet. 1883 tavaszán megfogant kezdeményezésük a Fővárosi Tanács 1884. január 9-i közgyűlésén talált meghallgatásra: ekkor fogadták el azt a tíz pontból álló programtervezetet, amelyben már benne foglaltattak az 1886. szeptember elseje és nyolcadika között megrendezett nagyszabású ünnepségsorozat alappillérei. A megemlékezést három központi rendezvény köré szervezték, ezek időrendben a következők voltak: 1. Az 1886. augusztus 15-én megnyitott történeti kiállítás, ahol a várostrommal kapcsolatos és a török-magyar együttélés viszonyait bemutató műtárgyakat tettek közszemlére; 2. a Budapest Fővárosi Törvényhatósága és a Magyar Történelmi Társulat császári jelenléttel megtartott szeptember elsejei díszülése; 3. a szeptember 2-án Simor János (1813–1891) hercegprímás vezetésével bemutatott ünnepélyes istentisztelet és az azt követő emléktábla-avatás.

Az előkészületek és az ünnepség menetének rekonstruálásához figyelemre méltóan gazdag forrásanyag áll a kutató rendelkezésére. Ennek jelentékeny részét a korabeli napisajtó, így például a *Pesti Napló* és a *Pesti Hírlap* tudósításai szolgáltatják. E részletes beszámolók éppúgy tájékoztatnak a központi ünnepségekről, mint a kísézőrendezvényekről: a városmajori népünnepéről és a színházi díszelőadásokról. A jellemzően társadalmi-politikai nézőpontú híradások azonban csak korlátozott mértékben engednek betekintést a zenei részletekbe, kiváltképp az egyházzenei mozzanatokba. Jelen előadás keretei között arra vállalkozom, hogy a korabeli sajtóértesülések mellett a Mátyás templom Plébániai Levéltárában és Archivális Kottatárában fennmaradt forráscsoportokra támaszkodva rekonstruáljam a kiemelten kezelt egyházzenei epizód, az ünnepi liturgia zenei részét. További célkitűzéseim között szerepel, hogy egyúttal értelmezsem is a korabeli egyházzenei viszonyok tükrében e nevezetes eseményen elhangzott énekválogatást.

Az előkészületekkel kapcsolatos legkorábbi értesülések a Plébániai Levéltár anyagában és a sajtóforrások között kutatva ugyanoda vezettek el:¹ a szervezőbizottság 1886. augusztus 19-én a régi városháza tanácstermében megtartott üléséhez. A rendelkezésre álló adatok szerint nem csak a hivatalos szervezőbizottság tagjai vettek részt a gyűlésen. A meghívott vendégek

¹ N.N.: „A Buda visszavételi emlékünnepe [..]”. *Pesti Napló*, XXXVII/230 (1886. augusztus 20.): 2. számozatlan oldal.

között szerepelt többek között a budavári plébános, Bogisich Mihály (1839–1919) is. A bizottság elnökétől, Gerlóczy Károly első kerületi alpolgármestertől érkezett meghívót a Mátyás templom levéltára őrzi.² **(2. dia)** A *Pesti Napló* beszámolója és a meghívó-levélből nyerhető információk azonban csak részint vágnak egybe: míg a sajtómunkatárs tudni vélte, hogy az ülésen kifejezetten a szeptember elsejei díszülés körülményeiről folyt egyeztetés, addig Gerlóczy levele sokkal általánosabb, az ünnepsorozat valamennyi eseményét érintő tematikát sugallt, ami egyúttal magyarázatot ad Bogisich jelenlétének szükségességére. Amennyiben mégis az említett újságírói értesülés bizonyul helytállóknak, az több kérdést is felvet. Először is: mi lehetett Bogisich szerepe a díszülésen? Talán egy tervezett, ám később elvetett zenei intermezzo szereplője lett volna? Tudni lehet ugyanis – erről a Mátyás templom Historia Domusának több bejegyzése tájékoztat –, hogy a budavári plébános beiktatása előtt és után is gyakran működött közre énekesként kiemelt diplomáciai jelentőségű alkalmakon. Az egyik ilyen nevezetes előadásról szóló leírást Bogisich 1882-ből, Mátyás templomi kinevezésének évéből fennmaradt önéletrajza őrizte meg: „1874. január 12-én midőn főm[éltóságú]. Simor János hercegprímás és érsek atyám Ő Felsége I. Ferencz József királyunk kezéből a bíbornoki főveget nyerte a budavárpalotai Sz[en]t. Zsigmond kápolnában[,] Ő Felsége jelenlétében előadott énekért (Cantique de noel Ádám Adolftól) [sic] magyar Mária szöveggel[,] gyémántokkal körített smaragd kövű apát-gyűrűvel lettem kitüntetve.” Bogisich a budavári plébánia programjain is többször fellépett énekes szólistaként, méghozzá a jellemzően 1882-ből és 1887-ből fennmaradt források szerint az általa szervezett nagypénteki egyházi énekelőadásokon és a császári család által igényelt miseszándékok alkalmával. Tehát a szeptember elsejei díszülésen Bogisich nem először működött volna közre előadóként az uralkodó jelentében rendezett ünnepi alkalmon. Feltételezésem nyomán további megválaszolatlan kérdések adódnak a megszólaltatandó művekkel kapcsolatban is. A már említett, Bogisich szólóénekesi pályafutásáról tudósító értesülésekből jól rekonstruálható a budavári plébános repertoárja. Műsorát részint saját népénekátirataiból merítette, de kedvelt, visszatérő repertoárdarabja volt Beethoven op. 48-as *Sechs Lieder von Gellert* ciklusának no. 6-os, *Busslied* című alkotása, amely *Vezeklődal* címen jelent meg a műsorfüzetekben.³ **(3. dia)** Mindenesetre sem az eseményről zavarba ejtő részletességgel tudósító napi sajtóban, sem a díszülés meghívóján – mint a leginkább megbízhatónak tűnő forráson – nem olvasható zenei

² Mátyás templom Plébániai Levéltár 1886/3-as iktatószám.

³ *Historia domus I. 1882-1898*. 68. számozott oldal 2. bejegyzés és 76. számozott oldal 2. bejegyzés. Vö. Plébániai Levéltár 1882/1; 1884/48a-b; 1887/13a-b.

közreműködésre vonatkozó utalás.⁴ **(4. dia)** Mi több, Bogisich neve még csak említés szintjén sem tűnik fel a *Pesti Napló* és a *Pesti Hírlap* beszámolóiban. Holott mindkét tudósítás figyelemre méltó részletességgel igyekszik számot adni minden meghívott vendégről. Ennek dacára a dián látható névre szóló meghívó egyértelműen tanúsítja, hogy a budavári plébános biztosan a meghívottak között volt.⁵ Mivel esetleges távolmaradásának okáról nem állnak rendelkezésre adatok, az ellentmondásos információk birtokában csupán feltételezésekbe bocsátkozhatunk. **(5. dia)**

A Budapest Főváros Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlése számára készített *Bizottmányi jelentés* sem segít a felvetett kérdések megválaszolásában, jóllehet a rendelkezésre álló források körében e kiadvány tűnik a leginkább megbízhatónak. A dokumentum egyik példányát a Mátyás templom Plébániai Levéltárában őrzik.⁶ Az 1887-ben napvilágot látott, kisalakú, 119 számozott oldalon megjelent brosúra gerincét a rendezvénysorozaton elhangzott ünnepi beszédek közlései alkotják. A nyomtatvány három különálló fejezeten keresztül nyújt betekintést a lezajlott központi eseményekbe. További két fejezetben a kísérőrendezvényekről is beszámol, majd tételes pénzügyi elszámolással zárul. A jelentés harmadik fejezete foglalkozik a szeptember 2-án bemutatott ünnepi liturgiával, amelynek helyszíne a Mátyás templom 1873-ban megkezdett helyreállító munkálatai miatt az ideiglenes plébániatemplom, a Budapest-Budavár Helyőrségi templom volt. **(6. dia)**

E zenetörténeti szempontból központi jelentőségű ceremónia itt közölt adatai nem mondanak ellent a Plébániai Levéltár egy másik, szintén kiemelt jelentőségű forrásából, az ünnepélyes istentisztelet énekfüzetéből szerzett értesüléseknek. A levéltári állományban összesen tizenhárom különböző, Bogisich által szervezett énekeloadás kapcsán őrződött meg hasonló műsorfüzet az 1882 és 1898 közötti időszakból. E forráscsoport nélkülözhetetlen támpontot nyújt a Mátyás templom 19. századi egyházzenei életének rekonstruálásához, hiszen intézmény- és repertoártörténeti szempontból egyaránt értékes adatokkal szolgál. Ezek ismeretében távolról sem tűnik szokatlannak a kétszázadik évfordulón bemutatott hálaadó mise stílusában igen heterogén énekkészlete **(7. dia)**: a kor népszerű egyházi zeneszerzője, Zsaskovszky Endre (1824–1882) „Nagy” B-dúr „Szent István”-miséjének tételei és a budavári plébános vegyeskari népének-feldolgozásai váltakoztak a szertartáson. **(8. dia)**

⁴ N.N.: „Budavár visszavételének emlékűnnepélye”. *Pesti Napló*, XXXVII/243. (1886. szeptember 2.): 1–2. számozatlan oldal. Vö. N.N.: „Budavár visszavételének emlékűnnepe. Az ünnepi ülés”. *Pesti Hírlap*, VIII/243. (1886. szeptember 2.): 3–5., 4–5. oldal.

⁵ *Pesti Napló*, i.h., 2. számozatlan oldal.

⁶ Mátyás templom Plébániai Levéltár 1886/5-ös iktatószám.

Az évfordulós mise repertoárjában stílusban és apparátusban egyaránt kimutatható rétegezettség tehát nem példa nélküli: Bogisich működése idején a Mátyás templom zenei gyakorlatát ugyanaz a stilisztikai sokszínűség jellemezte, amely a késő 19. századi magyar katolikus egyházzenei életet is meghatározta. Szembetűnő, Bogisich mennyire gondosan ügyelt arra, hogy a repertoár klasszikus-romantikus vonulatát az általa képviselt reformeszménnyel összhangban hol bajor ceciliánus kompozíciókkal, hol saját népének-feldolgozásaival ellensúlyozza. Utóbbi merőben újszerű megközelítésmódnak számított akkoriban. Bogisich ezzel egy egységes, esztétikailag minőségi és magyar egyházzenei repertoár alapjait rakta le. Miként azt az 1886-os ünnepi liturgia zenei tételei is tükrözik, Bogisich népénekkutató és zeneszerzői munkásságával addig nem látott módon, az ősínek tartott magyar népénekkészletet és annak forrásait állította előtérbe.

A misén elhangzott öt vegyeskari népénekfeldolgozás közül négy ének Bogisich forrásjelölése szerint az 1651-es *Cantus Catholicus*ből származott: az elhangzás sorrendjében „Angyaloknak nagyságos asszonya”, „Oh, dicsőült szép kincs”, „Imádlak téged elrejtett Istenség” és „Üdvözlégy szent test” szövegkezdettel. A szertartás első népénekfeldolgozásaként megszólalt „Ah, hol vagy” kezdetű Szent István-napi ének Bozóki Mihály 1797-es énekeskönyvéből való. E letétek közül később három bekerült Bogisich 1888-ban megjelent *Őseink buzgósága* című népénekkönyvébe is: e tételek – az „Angyaloknak nagyságos asszonya” és az „Oh, dicsőült szép kincs” kezdetű Mária-énekek, valamint az „Üdvözlégy szent test” **(9. dia)** kezdetű Oltáriszentségről szóló ének – kéziratos szerzői tisztázata a Mátyás templom archivális kottatára őrzi. **(10. dia)** A dián látható részlet Bogisich jellegzetes szólamkezeléséről tanúskodik: négyszólamú feldolgozásaira ugyanaz a homofónia nyomta rá bélyegét, mint amely a ceciliánusok korabeli kiadványainak védjegyévé vált. Bogisich, választását indokolandó, az *Őseink buzgósága* előszavában gyakorlati okokkal érvelt a statikus szerkezet létjogosultsága mellett.⁷ Ahogy Bach koráljai, úgy Bogisich harmonizálásai is alkalmasak voltak a kórus vagy gyülekezet énekének orgonán vagy zongorán történő kíséretére vagy más hangszeres adaptációra; Bogisich budavári működése idején például több augusztus 20-i körmenten szólaltak meg rézfúvós átíratban eredetileg vegyeskarrá készült népénekkészletei. Az egyenletes, többnyire negyed értékekben haladó akkordmozgás pedig egyúttal az egységes tempót is biztosította. Tehát több szempontból is kézenfekvő lehetett az akkordtömbökben haladó zenei textúrára szorítkozni. Kottapéldánk egyúttal Bogisich

⁷ „Az összes énekeket — Haydn ünnepi miséjét kivéve (II. r. 64— 86. lap) — tiszta négyszólamú vegyes énekkarra írtam át akként, hogy azokat a zongorán, orgonán vagy harmoniumon játszva, bárki teljes szépségükben élvezheti.” Bogisich Mihály, „Üdv az olvasónak!” in: Uő, *Őseink buzgósága*, V–XI., ide: VIII.

harmóniai koncepciójába is betekintést enged: négyzólamú letétei a bécsi klasszika és a Bach-korálok stílusa között mozogtak.

Bogisich zeneszerzői elképzelése, amellyel a letisztult szólam- és harmóniavezetés elérésére törekedett, merőben eltért a 19. század legnépszerűbb magyar egyházzeneszerzőpárosa, Zsaskovszky Endre és Zsaskovszky Ferenc gondolkodásmódjától. **(11. dia)** A különbség a testvérek népénekletéteinek tükrében éppúgy szembetűnő, mint Zsaskovszky Endre nagyszabású, kórust, énekes szólístákat és zenekart foglalkoztató alkotásaiban. Az 1886-os megemlékezés egyházzenei repertoárja kézenfekvő alapja lehetne a modern kori, elemző összehasonlításoknak, amennyiben hitelt érdemlően beazonosítható volna Zsaskovszky Endre B-dúr miséje. A Zsaskovszkyak működését és az 1886-os évforduló megünneplését dokumentáló források ugyanis nem adnak ehhez elegendő támpontot. A kutatás jelenlegi állása szerint kijelenthető, hogy négy különböző, két kottás és két szöveges kútfőben található utalás Zsaskovszky B-dúr hangnemű misekompozíciójára. **(12. dia)** Az Egri Bazilika Archivális Kottatárának kéziratos szerzői tisztázata egy opusz 20-as jelzetű, *Missa Pontificale de S[ancta]. Gabriele Archangelo* alcímű kompozíciót őrzött meg, amelyet Zsaskovszky főtisztelendő Máriássy Gábor 1865-ös egri püspökszentelésére komponált.⁸ A Belvárosi Plébániatemplom Bräuer-korabeli állományának incipites műjegyzéke, amelyet Horváth Ágnes állított össze, szintén erre a műre utal, amikor „Graduale in G (Amavit cum Dominus) zur Pontifical-messe in B” címmel regisztrál egy zenekari kísérettel ellátott szoprán és tenor szólóra komponált Zsaskovszky-duettet.⁹ Másik két forrásunk Bogisich említett műsorfüzetei között viszont opusz szám nélkül, különböző módon hivatkozik egy-egy B-dúr hangnemű Zsaskovszky-misére. **(13. dia)** Az 1882. október 4-én, I. Ferencz József névnapja alkalmából bemutatott istentisztelet énekfüzetében a következő utalás olvasható a Credo felirat alatt: „Zsaskovszky Endre kemény B miséje”. További adatok híján azonban nem eldönthető, hogy az opusz 20-assal azonos vagy attól eltérő misekompozícióból származhatott e tétel. **(14. dia)** Ezzel szemben az 1886-os ünnepi mise énekfüzetének sorai már sokkal konkrétabban fogalmazzak: XI. Ince pápa rendelkezését idézve, miszerint „elrendelte, hogy e napon az egész katolikus világon Szent István első apost[oli]. magyar király tiszteletére rendelt szent mise mondassék”, azt sugallják, hogy „Zsaskovszky Endre nagy B-miséje” egy, az előbbi kompozíciótól eltérő, Szent Istvánnak dedikált alkotás. Ugyanezt a feltételezést erősíti meg a *Bizottmányi Jelentés*

⁸ Vö. Bárdos Kornél: *Eger zenéje*. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.), 477.

⁹ Horváth Ágnes: *A pesti főtemplom zenei élete a XIX. század közepén, Bräuer Ferenc karnagyi működésének tükrében (1839–1871)*. DLA disszertáció, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2012. (Kézirat). https://apps.lfze.hu/netfolder/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/horvath_agnes/disszertacio.pdf (Elérés: 2020. január 18.), 319.

utalása is, amely „Szent István-napi” miseként hivatkozik a kérdéses kompozícióra.¹⁰ Mindenesetre a Mátyás templom Archivális kottatára egyetlen Zsaskovszkytól való B-dúr misét sem őrzött meg. A megoldásra egyelőre nem derítettek fényt a Zsaskovszky-testvérek munkásságát rekonstruáló legújabb kutatások sem, amelyeket Kubík Tamás, a Zeneakadémia doktori iskolájának doktorandusza végez. Mindezek ismeretében két válasz tűnik lehetségesnek: a nevezetes misekompozíció kottája még mindig lappang valahol, vagy a népszerű op. 20-as misét állította be Bogisich Szent István tiszteletére komponált alkotásként. A szertartás kezdete előtt felhangzó Ecce Sacerdos-ról éppúgy nem árulnak el bővebb információt a rendelkezésre álló források. Mindössze annyi derül ki a *Bizottmányi Jelentés*ből, hogy e tétel a bíboros főpap bevonulását kísérve hangzott el. Nyitva marad tehát a kérdés: gregorián tételről, esetleg többszólamú kompozícióról lehetett szó?

További kérdéseket vethet fel az ünnepi liturgián közreműködő zenei együttes kiléte is. A rendelkezésre álló források ugyanis kizárólag az énekes szólistákról, név szerint Farkas Ilona, Benza Anna, Dalfy Lőrinc és Bodor Lajos személyéről tesznek említést. Csupán annyit tudunk meg a jelentésből, hogy „a zene és énekkar elismerésre méltó preczizitással [sic] adta elő a misét és nagyban hozzájárult az ünnepi hangulat emeléséhez.”¹¹ A közreműködőket azonosító vizsgálatok ezúttal is a Mátyás templom intézménytörténetének korábbi fejezeteihez vezetnek vissza. Bogisich – elődeivel szemben – fokozott figyelmet szentelt az egyházközség zenei életének fejlesztésére. Első plébánosi intézkedései azonnali változásokat hoztak a zenei együttesek összetételében és létszámában. Az ehhez szükséges anyagi forrás előteremtéséhez jól működő kapcsolatrendszerére támaszkodott: Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1883. augusztus 20-án kelt határozatában előbb 500 forintot, majd 1884. január 1-jétől fogva – egészen 1888 augusztusában bekövetkezett haláláig – évi 1500 forintot adományozott a templomi együttesek átalakítására és az országos jellegű ünnepek, így például az 1886-os évfordulós mise reprezentatív keretek között történő lebonyolítására.¹² A szerepléshez kétségkívül jelentős segítséget nyújthatott Trefort az évi támogatása, amelynek folyósításáról 1886. január 19-i levelében rendelkezett a miniszter. **(15. dia)** Bogisich gazdagon

¹⁰ Bizottmányi Jelentés, 77.

¹¹ Bizottmányi Jelentés, 77.

¹² Plébániai Levéltár 1883/11 (A jelzetszám az alábbi adatokból tevődik össze: a dokumentumot őrző palliumon szereplő évszám és a dokumentum sarkában ismeretlen kéz által feltüntetett ceruzás bejegyzés száma és ha van, betűjele) és *Historia domus I. 1882-1898.* 80. számozott oldal 1. bejegyzés. Lásd még a támogatás tényével kapcsolatban évenként kiadott miniszteri rendeletek Plébániai Levéltárban őrzött példányait 1884/59 és 1886/12 számmal „Rendelkezés az egyházi zene [színvonalának] emelésére folyósított anyagi támogatásról” tárgyval. Trefort halálát követően utódja, Csáky Albin is engedélyt adott a korábbi összeg vállalásából történő utalványozására, amiről 1888 decemberében állapodott meg Bogisich és Csáky. *Historia domus I. 1882-1898.* 80. számozott oldal 3. bejegyzés.

adatolt *Historia Domusbeli* bejegyzéseiből ismert tény, hogy az 1886-os ünnepség idején már több mint egy éve betöltetlen volt a templom karnagyi pozíciója. Így e reprezentatív alkalommal valószínűsíthetően az akkori ideiglenes *regens chori*, az egyházzenei reformok tekintetében azonos szemléletet valló Szautner Zsigmond lehetett a plébános segítségére, aki az idő tájt a Budai Ének- és Zeneakadémia, illetve a Budai Egyházi Zeneegylet igazgatója volt. Kettejük ismeretsége a Budai Egyházi Zeneegyletben indult, ahol Bogisich csaknem másfél évtizeden keresztül töltött be titkári és magánénekesi pozíciót.¹³ Ennek jegyében Bogisich meglehetősen szoros kapcsolatrendszerrel építhetett ki a Mátyás templom és a Budai Egyházi Zeneegylet, valamint a Budai Ének- és Zeneakadémia között. Az eredményes együttműködés bizonyítéka a Budai Zeneakadémia Énekkarának az egyházi énekelőadások alkalmain történő rendszeres közreműködése, valamint Trefort 1883. augusztus 20-án kelt jóváhagyó nyilatkozata is, amelynek értelmében a zeneelőadások a Budai Egyházi Zeneegylet vezetése alá kerültek.¹⁴ Mi több, Bogisich egyik, 1883 őszén készült minisztériumi beadványában a templomi énekkar és a Budai Egyházi Zeneegylet egybeolvasztásának lehetőségét is fontolóra vette, mérlegelve az azzal járó előnyöket.¹⁵ Az egyesüléssel kapcsolatos további tervekről, annak megvalósításáról nem árulnak el semmit a rendelkezésre álló források. Ám az elmondottak ismeretében valószínűsíthető, hogy a Budavár visszafoglalásáról megemlékező szertartáson a Mátyás templom és a Budai Ének- és Zeneakadémia egyesített kórus- és zenekara működött közre.

A Mátyás templom egyházzene-történetének 1898 utáni fejleményeiből ismerjük, hogy Bogisich reformok terén elért sikerei csupán átmenetiek voltak. Ám az 1886-os ünnepi mise homíliáját hallgatva minden oka meglehetett arra, hogy a budavári egyházközség zenei életének rohamléptékű fejlődésére gondolva azonosulhasson a hercegprímás szónoklatának alapigéjével, mely Szent Pál első korintusi leveléből való: „De hála Istennek, aki megadta nekünk a győzelmet.”

¹³ Legány, *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*, 186. és Horváth Ágnes, „A Budai Ének- és Zeneakadémia jubileuma” *Parlando* (2017. április) http://www.parlando.hu/2017/2017-4/Horvath_Agnes-Budai_Zeneakademia.pdf (Elérés 2022. 03. 02.)

¹⁴ Plébániai Levéltár 1883/11

¹⁵ Bogisich jó diplomáciai érzékére vall, hogy felvetését a minisztérium számára vélhetően meghatározó, materiális természetű érvekkel támasztotta alá: beadványában ugyanis a Zeneegylet 900 forintra rúgú alaptőkéjére, a Liszt által adományozott zeneműtárra és az egyesület gazdag hangszerparkjára hivatkozott. Legány, *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*, 186.